

**Києво-Печерський Монастир
і його Подвижники**

СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ І КУЛЬТУРИ У ВИПУСК

**о. Мирослав Ріпецький,
о. Дамаскин Попович ЧСВВ.**

Києво-Печерський монастир і його подвижники

**(св. Антоній і Теодосій Печерські.
Літописець Нестор і „Повість временних літ“.
„Печерський Патерик“)**

**ВИДАВНИЦТВО ОО. ВАСИЛІАН
МОНДЕР, АЛБЕРТА, КАНАДА**

1 9 5 5

79/55

Можна друкувати.

9 червня, 1955.

о. В. Шевчук, ЧСВВ.

Протоігумен.

Рукопис:

О. Мирослав Ріпецький і о. Д. Попович, ЧСВВ: Києво-Печерський монастир і його подвижники — прочитав цензор книг о. Василь Лаба і не найшов у ньому нічого, що було б незгідне з наукою Католицької Церкви в матерії віри й обичаїв.

ч.: 85 — 55.

Дозволяється друкувати.

† Єпп. Ніль, Укр. Католич. Апостольський Екзарх.

Едмонтон, дня 2 липня 1955.

BASILIAN FATHER'S PRESS.
MUNDARE, ALTA, CANADA.

Druck: «LOGOS», München 8, Rosenheimer Str. 46a.

Вступне слово

Найкращий вицвіт релігійно-морального життя в давній Україні бачимо в монастирях, що повстали скоро по її наверненню до християнства. Уже від часів княгині Ольги згадується в літописі про монастирі на Україні. Та це були грецькі монастирі, що не мали жадного значнішого впливу на релігійне життя наших предків. Доперва чернецтво заціплене на Українськiм ґрунті принесло для Церкви та народу великі услуги.

Найдавніші вістки про початки і розвій нашого життя в Русі-Україні є звязані з пануванням Ярослава Мудрого. Під 1037 р. згадує Літопис, що Ярослав Мудрий вибудував катедру св. Софії та заснував два монастирі, чоловічий — св. Георгія і жіночий — св. Ірини, та до цього останнього приложила багато старань його жінка. Були княжі монастирі, що їх закладали князі в честь своїх іменників, щоб оставити по собі пам'ятку, та вступали до них також члени княжих родів, як напр. Янка, дочка Всеволода, Святослав, син

Ярополка. З часом повстало і більше монастирів, але як каже Літопис, без великої духовної вартости і популярности, бо повставали вони за старанням багатців — князів і бояр, а не задля молитви, посту і нічних чувань. Та згодом повставали самочинно і інші монастирі для плекання християнської аскези.

«Мати руських монастирів»

Розсадником і матір'ю всіх руських монастирів став славний Печерський монастир у Києві. Заснований ок. 1051 р. св. Антонієм дійшов до гарного розвитку, коли св. Теодосій став ігуменом. Довгі століття Києво-Печерський монастир був головним осередком релігійного життя та діяльним осередком освіти, письменства і мистецтва в Княжій Україні.

Печерські монахи своїм прикладом і поученнями утверджували Христову віру між українським народом, підготовляли молодь до духового стану і ширили релігійну освіту. В Києво-Печерському монастирі проживало багато освічених ієромонахів, що опісля зайняли єпископські катедри по всій Київській Державі.

Печерські монахи перекладали грецькі твори на староукраїнську мову і переписували книги для церковного і шкільного вжитку та писали поучення і життєписі святих. Печерські монахи, Нікон, Нестор і Теодор спи-

сували літописі. З Печерського монастиря розходилися книжки по всій Україні і по сусідних білоруських і московських землях. Дослідники мистецтва називають печерського монаха, Алімпія, патріархом українського церковного мистецтва. В Печерському монастирі повстала перша українська писана музика, т. зв. Києво-печерський напів.

Печерський монастир відіграв визначну роль в державному, церковному й культурному житті українського народу. Печерські монахи провадили боротьбу за незалежність укр. Церкви від Візантії, за єдність Київської Держави та піддержували змагання київських великих князів у напрямі скріплення їхньої влади.

Історик Грушевський каже, що Києво-печерський монастир із своїми таємничими печерами, замуrowаними келіями затворників і могилами славних подвижників був довгі століття реальною пам'яткою славної Київської Княжої Держави та схоронищем старої слави й надії її повороту.

* * *

В інших монастирях також процвітало монаше життя. До монастиря вступали не лише члени княжих родів, але на старість навіть не раз самі князі. Монаше життя було ідеалом тодішніх християн на Україні. Князь Ростислав казав до ігумена Полікарпа: «Хотів би я висвободитись від цього грішного життя, та

піти до монастиря». Кожний князь хотів залишити по собі як пам'ятку монастир і тому в домонгольській добі повстало багато монастирів, навіть у далекій Галичині напр. у Галичі, в Пліснеську, в Синевідську і в Перемишлі.

По свідоцтву Карамзіна тоді в Галичині були школи під дозором монахів. Чернець Василій 1097 р. висланий до теребовельського князя Василька каже, що «він був у Володимирі над Бугом, щоб оглянути школи та поінформувати учителів».

Монастирі не мали в нас центральної управи, а лучило їх тільки спільне правило. Навіть Печерський монастир не мав над другими ніякої влади, тільки моральне першенство.

I. Початки Києво-Печерського монастиря

1. Св. Антоній на Афоні,
2. Свята Гора Афон (Атос),
3. Св. Антоній Печерський, основник чернецтва в Україні,
4. Ігумен Печерського монастиря, Варлаам.

I. Літописець Нестор під 1051 р. з нагоди поставлення митрополитом Іларіона, і «Печерський Патерик» розповідають про початки Києво-печерського монастиря. Почин до заснування того монастиря дав побожний священик Іларіон, який викопав невелику печеру в Київських горах над Дніпром і тут заходив на молитви. Коли великий князь Ярослав Мудрий покликав Іларіона на київ-

ського митрополита, поселився в тій печері монах-аскет, Антоній, що вернувся на Україну із славної Афонської Гори. Він став дійсним засновником Києво-Печерського монастиря.

* * *

Св. Антоній Печерський родився 982 р. в містечку Любечі коло Чернігова. Його світське ім'я було Антипа. Він мав від молодечих літ нахил до самотнього життя і любив проводити час на молитві, духовних розважаннях і богослуженнях. Коли Антоній довідався про святу Афонську Гору із славними монастирями, відбув туди прощу. Йому так припало до вподоби тамошнє чернече життя, що попросив ігумена афонського монастиря, щоб його постриг у ченці. Ігумен сповнив його просьбу і при постриженні дав йому ім'я Антоній. На Афонській горі збереглась до нинішнього дня печера в скалі над морем коло монастиря Евсигмена, яка називається «Печера св. Антонія». В тій печері чернець Антоній проживав у найбільшій самоті, в безнастанній молитві і в строгому пості.

Велика його побожність спонукала настоятеля одного монастиря наклонити Антонія, щоб вертав у мирі до свого краю і там розвивав чернече життя. Він сказав: «Іди опять на Русь і буди благословеніє от Святия Гори, і мнози от тебе черноризци будуть». Антоній

вернув на Україну і розглянувся по монастирях, де б міг остатись, але ніде йому не подо-

Преп. Антоній і Теодосій Печерські у стій Преч. Богоматері.

балось. Він найшов собі спокійне місце на крутім березі Дніпра, в печері біля Берестова, викопаній колись розбійничими Варягами.

Не довго однак проживав він там; коли почались у Київській Державі неспокійні часи княжих міжусобиць, Антоній лишив печеру і вернувся знову на Афон.

2. Свята Гора Афон, є пам'ятна для українського народу, бо з нею княжа Україна здавна стояла в живих релігійних і культурних взаєминах. При кінці XI століття київські і чернігівські монахи-емігранти заснували собі окремий монастир на Афонській Горі. В добу загальної народньої зневіри і колотнеч приїжджали з Афону на Україну світлі ченці із словами заохоти до невпинної праці й боротьби за народню і церковну єдність. Наш письменник Василь Щурат написав цінну історичну розвідку п. з. «Чернеча Республіка на Афоні», з якої подам деякі цікаві відомості про Святу Гору Афон.

* * *

В полудневій Македонії, на вузькому халкідійському півострові лежить громада гір, порослих споконвічними пралісами, облита з трьох сторін блакитними водами Егейського моря, яка називається Афон (Атос). Цілий півострів одержав назву від гори Афон, високої 1935 метрів. Шпиль гори — це одноцільна мармурова скала, що під ясным промінням заходячого сонця немов горить, і тоді стає подібна до казочної золотої гори. Клімат на Афоні є полудневий, теплий. Рослинність є

тут так буйна, як у тропічних околицях. Дерева досягають незвичайної висоти. Прегарні квіти, буйні трави і запашні рожі, розкішні мірти і леванди наповнюють груди бальзамічним ароматом та причаровують око своєю красою. З Афонської гори розкривається прегарна картина. Як далеко сягнути оком, синіє непроглядне море, на якому за погідного дня видно численні острови. А вечером, коли сонце залле своїм промінням ліси й позолотить скали, усе здається немов зачароване.

Тому Афон з давних часів манив до себе монахів-аскетів, бо ніщо не може так піднести людського духа до Бога і приводити на очі Божу велич, як вид краси природи. Вже в давнину греки і слов'яни назвали Афон «Святою Горою». Повстало багато оповідань і переказів про славу бувальщину святої Афонської Гори. Пресвята Богородиця є покровителькою Афонської Гори й афонських ченців та прославила Афон чудами.

Перші християнські пустинножителі зайшли тут у половині IX ст. і скоро число їх зросло. Та вони багато терпіли від Арабів і Сараценів. Властиво ту чернечу громаду оснував монах св. Атанасій, який ок. року 968 побудував величаву церкву, названу «Лаврою». На Афоні жили монахи-анакхорети, це є печерники і затворники, та монахи звані киновіти. Представниками первісного пустинного життя по уставу св. Антонія Великого були анахорети, що жили в печерах

і тісних келіях. Вони проводили час на молитвах і розважаннях та умертвляли тіло постом і бичуванням. Анахорети дуже рідко виходили з печер і братчики з сусідніх монастирів приносили їм скупку, пісну страву. Монахи киновіти не вели такого суворого, самотнього життя і мешкали в монастирях.

На тій горі є також одинокі в світі монастирі «неусипаючих», у яких відправляються богослуження безустанно, бо монахи по черзі день і ніч змінюються. Чернече життя там дуже строге. Жадна жінка не може переступити границь Святої Гори.

На Афонській Горі є двадцять великих головних монастирів, збудованих на побережжі, на схилі гір посеред лісів, або між горами по глибоких ярах. Кожний монастир складається з багато келій і побічних будинків. До кожного монастиря належить кілька-надцять осель, кілька церков і багато печер. Усіх монахів, що жили по печерах і монастирях, було до 6 000, а перед першою світовою війною до 14 000.

Устрій чернечої Держави на Афоні є республіканський. Початки тої республіки сягають XII ст. за візантійського імператора Олексія Комнена. Рядить нею святий синод, зложений з 20 членів, вибраних з 20 головних монастирів Афону (17 грецьких, 1 сербський, 1 болгарський, 1 російський). Чотири архонти вибрані монахами 4 найбільших монастирів становили постійну владу на Афоні.

Крім того існує ще там цілий ряд менших монастирів: 12 скитів, 204 келій, 667 ермітажів (пустинножительних печер¹⁾). Столицею Афонської Республіки є місто Карея. Тут живуть настоятелі всіх афонських монастирів. В Кареї знаходиться соборна церква Пресв. Богородиці.

Розквіт Афонської Республіки припадає на часи існування Візантійської держави. Візантійські цісарі опікувалися афонськими монастирями, боронили ченців перед напастями ворогів та обдаровували їх всякими привілеями, землями і щедрими дарами в грошах, церковних речах і книжках. Давніше афонські монахи були зєдинені в вірі з Католицькою Церквою, бо іще папа Іннокентій III понадав їм 17 січня 1213 р. привілей, яким не підлягали ніяким властям церковним та жили спокійно під опікою візантійських цісарів. Відтак відлучилися від Католицької Церкви.

Афонські монахи посвячувалися науці, літературі й мистецтву. Афонські школи і бібліотеки притягали до себе молодь Греції, Словянщини та інших європейських земель. Із цих шкіл вийшли світлі мужі, що своїм побожним життям і знанням присвічували всім християнським народам. В новіших часах монахи афонські занимались усяким ремеслом і працювали у винницях, плекали са-

¹⁾ Czermiński, Na górze Athos wśród mniszej republiki, Kraków, 1908.

ди і пасіки та виробляли різні ліки із зілля. На Афоні проживали найзнаменитші достойники візантійської Церкви і письменники візантійських часів. Живі взаємини лучили Афон з цілою Словянщиною. Звідтам вийшло багато сербських і болгарських письменників, які ширили освіту серед рідного народу.

Зносини України з Афоном тривали постійно. Вже на початках XI ст. був там руський монастир з Успенською церквою.

В XVII ст. живе на Афоні цілий ряд українських церковних діячів і письменників — Кипріян, Йосиф, Фікара і Іван Вишенський. Уродженець Полтави Паісій Величковський, у XVIII ст. заснував на Афонській Горі окремий монастир св. Іллі для українців.

Вже по першій світовій війні, як виходило із звідомлень німецької преси, славна колись чернеча республіка почала скоро пустіти. Число ченців змаліло до 2 500. Два найбільші грецькі монастирі, що могли умістити в собі по 1000 монахів і новиків, не мають у цих часах навіть по 100 мешканців. Причиною такого великого упадку Республіки має бути брак осіб, що чули б у собі покликання до чернечого життя. (Зах. Вісти з 15. VIII, 1930).

*
* *
*

3. Коли в Київщині настав спокій, преподобний Антоній повернув з Афону на Укра-

їну. Шукав собі приюту в багатьох монастирях. Одначе життя княжих монастирів йому не подобалось, тому він пішов над Дніпро і замешкав у печері Іларіона. Тут він проживав у найбільшій умертвленню; його поживою був сухий хліб і вода. Слава про боговгодне, повне самовідречення життя розійшлася скоро між народом, багато приходило до нього і просили благословення, приносили йому середники, конечні до життя, а деякі просили, щоб позволив разом з ним вести чернече життя.

Товариство преп. Антонія зростало з кожним днем; він приймав ченців і наставляв їх по монашим правилам, які приніс із гори Афону. Браття, яких було по свідоцтву Нестора тоді 12, викопали довгу печеру, а по її боках малі келії для кожного, і дві більші: одну на церковцю, а другу на спільну трапезу й вели так під проводом Антонія боговгодне життя.

До перших, що їх прийняв Антоній в ченці, належав священик Нікон, якому відтак поручив постригати і других в ченці, якщо своїм життям покажуться гідними до цього. Навіть і боярські сини не жахались твердого, пустинного життя і просили, щоб їх прийняв. Між ними були Теодосій, Єфрем і Варлаам.

* * *

4. Часто приходив до св. Антонія син багатого боярина Івана Вишатича, Василь, який

так сподобав собі печерне життя, що покинув батьків і молоду жінку та постановив жити в печері, як чернець. Св. Антоній представляв йому тяжке чернече життя, однак боярин Василь рішучо стояв при своїй постанові. Коли Антоній побачив таку його постійність, казав ієромонахові Ніконові постригти його в ченці. При постриженні одержав він ім'я **Варлаам**. Слідом за ним став печерським монахом управитель великокняжого двора, що прийняв чернече ім'я Єфрем. Коли князь Ізяслав довідався про це, дуже розгнівався і загрозив св. Антонієві, що розжене ченців. Антоній уже готовився відійти в іншу околицю, однак жена Ізяслава відмовила його від цього вчинку. Боярин Іван Вишатич із великим числом слуг прийшов до печерських ченців і захопив свого сина, монаха Варлаама та звязаного привів до дому. Варлаам сидів дома мовчки три доби і не їв нічого. Коли батько побачив, що ніщо не вдіє з сином-монахом Варлаамом, дозволив йому вернутись до преп. Антонія.

Число печерських ченців зросло значно; тому св. Антоній поставив **Варлаама ігуменом**, коли Нікон пішов в іншу сторону, а сам хотів прожити решту життя на самоті в новій печері, яку викопав собі недалеко. Мала печерна церковця була вже затісна, тому Варлаам діставши на це благословення від преп. Антонія побудував над печерею малу

дерев'яну церковцю 1062 р. в честь пресв. Богородиці.

Св. Антоній мешкав як затворник в своїй печері, але до нього приходили не тільки ченці, але й інші люди по пораду і благословення, тай Бог прославив побожного монаха вже за життя даром пророцтва і чудес. Коли князь Із'яслав заснував у Києві монастир з мурованою церквою під покровом св. Димитрія, покликав Варлаама на ігумена цього монастиря. Тоді печерські монахи прийшли до св. Антонія і просили його, щоб назначив їм нового ігумена. Св. Антоній сказав: «Хто між вами найбільше послухний, лагідний і покірний, нехай буде вашим ігуменом». Монахи вибрали зпоміж себе Теодосія, вже як ієромонаха, не зважаючи на його молодий вік. Св. Антоній радо згодився на цей вибір і поставив Теодосія печерським ігуменом 1062 р. Він саме став дійсним основником печерського монастиря та зробив його релігійним і культурним осередком на Русі-Україні.

Св. Антоній закінчив своє святе життя 1073 р. маючи понад 90 літ і наша Церква обходить його пам'ять 10 липня²⁾

²⁾ Літопис Нестора під 1074 р. подає, що коли князь Ізяслав вернув ок. 1069 р. з Польщі до Києва, гнівався на Антонія за те, що той попирав Всеслава, який прогнавши Ізяслава заволодів Києвом. Тому князь Святослав забрав Антонія в ночі до Чернігова і той з монахом Ісааком викопав печеру на Болдіних горах і там вневдовзі оснував Єлецький монастир.

II. Життя і діяльність Преп. Теодосія Печерського

1. Дитячі і молодечі літа св. Теодосія

Св. Теодосій родився 1035 р. у Василеві, сьогоднішньому Василькові недалеко Києва. Він провів дитячі і молодечі літа в Курску на Чернігівщині, де його батько був княжим урядовцем-тивуном. Теодосій уже змалку вирізнявся від інших хлопців. У ньому була помітна задумчивість і мовчазність. Теодосій не любив забав і носив просту одежу. Коли він мав 13 літ, помер його батько і він остав під доглядом матері, яка була впертою і суворою людиною. Юнак заєдно продумував над тим, щоб посвятити своє життя на повну службу Богові. Релігійне почуття, яке зарання пробудилось у ньому, заволоділо усім його життям. Мати не розуміла вдачі свого побожного сина і його нахилу до вищого, духовного життя. Вона дуже дошкулювала Теодосієві гнівливими словами і побоями. Він кількома наворотами втікав з дому.

Одного разу Теодосій потайки пішов з паломниками, які зацікавили його оповіданнями про Єрусалим і святую Землю. Мати дігнала сина, вибила його і держала в оковах, доки не обіцяв, що вже не буде втікати з дому. Теодосій почав частіше ходити до церкви і сам приготавляв просфори до Служби Божої. За це мати дуже сердилась на нього. Теодосій

знову покинув дім і примістився в одного священика. Мати знову знайшла Теодосія і вибила його. Коли посадник міста Курска довідався про нелюдське поведення матері з Теодосієм, взяв його під свою опіку.

Теодосій забажав стати монахом та почав умертвляти своє тіло твердим постом і залізним поясом — ланцюгом, що ранив до крові його тіло. Одного разу прилучився він до купців і прибув до Києва. Тут обійшов усі монастирі і просив, щоб його прийняли, однак всюди йому відмовляли. Вкінці св. Антоній прийняв Теодосія до монастиря. По якомусь часі ієромонах Нікон (ок. 1055 р.) постриг його в ченці. По чотирьох роках мати довідалась, що Теодосій живе в Печерському монастирі в Києві. Коли вона по великих трудах віднайшла Теодосія і побачила його худого, виснаженого постом в убогій чернечій одежі, почала його просити, щоб вернувся додому. Однак не допомогла ніяка просьба матері. Щоб бути ближче сина, мати пішла за його радою і вступила до жіночого монастиря св. о. Миколая на Аскольдовій могилі в Києві.

2. Печерський ігумен Теодосій трудиться над розвитком Печерського монастиря

Коли св. Теодосій став Печерським ігуменом, взявся з великою ревністю організувати чернече життя. Правило, яке Антоній надав братам, було добре для пустельників, але не

для людного монастиря, в якому за св. Теодосія було вже 100 монахів. Для спільного життя (общезитія) запровадив Теодосій устав св. Василя, примінюваний у Царгороді в монастирі св. Теодора Студита, і приновив до нього життя в Печерському монастирі. Цей устав дістав св. Теодосій від монаха Михайла, що приїхав на Україну з митрополитом Юрієм десь перед 1070 р. і привіз цей устав, але вже по перерібці патріярха Алексія. Студійський устав примінений до монашого життя в Україні став новим, своєрідним під назвою «Устав св. Теодосія Печ.» Той устав постановляв, коли й яка повинна бути богослужба, коли і що читати і співати, як стояти в часі богослуження і як класти поклони та які мають бути зайняття в монастирі. Ніхто не смів почати жадного діла без дозволу ігумена. За статутом Теодосієвим кожний міг бути прийнятий до монастиря, а в ньому переходив через чотири ступені; на першому ступені кандидат був ще світською людиною, на другому вже як дійсний монах діставав гуменце, на третьому вбирав монашу мантію, а на четвертому ступні бували вже лиш деякі монахи, це була т. зв. схима. Схимник носив наглавник з образом мук Христа, а це вже означало строгу аскезу. Взагалі життя монахів було строге по правилу Студита. Умертвлювання, пости, молитви «зі слезами», що їх запровадив преп. Теодосій. Він давав поучення монахам і кілька таких йому при-

писуваних поучень заховалося до наших часів.

Устав св. Теодосія приймали пізніше інші монастирі, та й загалом — Печерський монастир став осередком і зразком монашого життя в Україні в наступних віках так, що цей монастир дістав в історії почесну назву «матірських монастирів», бо він був початком і осередком так українських як і білоруських та московських монастирів. Тому преп. Теодосій називається «начальником монашеского общежитія на Руси».

Ігумен Теодосій совісно придержувався уставу і своїм прикладом навчав жити згідно з уставом. Він вимагав від монахів точного його виконання і безоглядного послуху приказам. Теодосій виявив великий талант в управі монастиря та провадив чернечу громаду енергійно, однак тактовно. Він не карав ченців, тільки напоминав і навчав та часто обходив келії, щоб переконатись, чи монахи додержують приписів устава.

Літописець Нестор розповідає, що ігумен Теодосій часто помагав братам при звичайних роботах. Він не раз приходив до пекарні і з пекарями місив тісто і пік хліби, прав вовну і робив іншу роботу. Він був кріпкий тілом і давав приклад незвичайної витривалості. Теодосій вимагав від чернечої братії

строного посту, сам їв звичайно тільки житний хліб, варену пісню городовину і пив воду. У Великому пості від пущення до п'ятниці вербного тижня ігумен Теодосій зачинявся в тісній печері й переводив час на молитві і строгому пості та вмертвленню. Він завжди носив на тілі волосінницю і нераз вночі виходив над печеру, обнажував своє тіло до пояса і від безлічи уколень комарів його тіло було покривавлене.

Печерські монахи віддавались аскетичним подвигам. В літописі читаємо, що «одні були сильні на піст, інші на неспання, а інші на поклони. Одні постили кожного дня або що два дні, інші їли хліб з водою або зілля варене і сире. Зайняття монахів була фізична праця і наука. Багато з них переписувало книги. Спершу ченці удержувались з того, що їм люди приносили і з того, що самі заробили працею; робили капелюхи, пряли стрижену вовну і т. ін. Пізніше київські князі і бояри дарували Печерському монастиреві землі і цілі села. Печерські монахи самі виробляли собі одягу з полотна і вовни.

За Теодосієвого ігуменства число монахів зросло до сотки і ченці не могли поміститись

у дотеперішних келіях. Тому св. Теодосій постановив побудувати новий монастир над печерами. На його просьбу св. Антоній випросив у кн. Ізяслава, що той відступив усю гору над печерами на будову монастиря.

Печерські ченці побудували просторий монастир з численними келіями та обвели муром. Коло монастиря побудовано приют для бідних. На його потреби ігумен Теодосій призначив десятую частину всіх монастирських доходів.

Преп. Теодосій зберіг до своєї смерті вірність князеві Ізяславові, який був найбільшим добродієм Києвопечерського монастиря. Коли князь Святослав прогнав із Києва свого старшого брата Ізяслава та став великим київським князем, ігумен Теодосій докоряв йому гострими словами за його злий вчинок та написав до нього письмо, в якому наводив приклад Каїна. Це письмо дуже розгнівило Святослава і він грозив Теодосієві в'язницею.

На прохання бояр і монахів Теодосій змінив своє відношення до Святослава і дозволив йому відвідати Печерський монастир. Коли князь прийшов, ігумен Теодосій зустрів його з пошаною та довго з ним розмовляв і переконував його, щоб він помирився з братом Ізяславом.

Св. Тредосійъ благословитъ и свойъ нечери кн. Ізяслава І.

З київських бояр Теодосій найбільше любив Івана Вишатича і його рідню за їх побожне життя та не раз їх відвідував.

*
* *
*

Великою заслугою ігумена Теодосія було те, що він заложив при Києво-печерському монастирі бібліотеку, яку пізніше доповнювано новими книжками.

Дослідники староукраїнського письменства признають Теодосієві авторство семи великопостних наук про терпіння, покору, милостиню, любов і ходження до церкви та поучення келареві при поставленні його на службу в печерському монастирі. У своїх поученнях простими, ніжними словами заохочував монахів до побожного, аскетичного життя, взивав їх, щоб щиро любили Бога і ближніх та терпеливо і витривало виконували монашчі обов'язки й обіти, щоб вирікались світових приман і стереглись лінивства. Св. Теодосій поучав монахів, як треба заховуватись у церкві та дорікав їм за недостачу покори. Теодосієві поучення відзначаються великою простотою, щирістю та гарячим почуттям. Про себе говорить з покорою, а до монахів промовляє ніжно і ласкаво. У своїй повчальній діяльності Теодосій наслідував св. Теодора Студита, що видав поручення, щоб у Вел. пості ієромонахи виголошували в монастирі поучення бодай

три рази в тижні. Теодосій певно написав більше повчальних проповідей, однак до наших часів збереглось тільки 7 поучень, які мають велику історичну вартість.

3. Боротьба двох світоглядів у Печ. Манастирі (гл. III випуск о. Ріп., стор. 53).

Інтересно, що спільно з Ізяславом стояли печерські монахи по боці церковної єдності, а тим самим проти схизми. Перших 13 років (1054—1067) — це перевага католицької, західньої партії. Протівна партія мала піддержку князів Святослава з Чернігова і Всеволода з Переяслава. В київському манастирі їх однодумцями були Антоній, Нікон, Микола, Ігнатій, Ісаак. Однак католицька партія Із'яслава була в Печерському манастирі сильніша, а її духовним провідником був преп. Теодосій.

Навіть по його смерті не здав позицій той духовний напрям, що він його очолював, тобто західній, римський. Хоч при владі був тоді князь Святослав, прихильник візантійської орієнтації, то прихильників цієї другої групи в Печерському манастирі було мало. Преп. Теодосій мав застереження перед своєю смертю лише що до двох монахів, Ігнатія і Миколи, з яких жадного не хотів поставити ігуменом; певно тому, що вони були прихильниками візантійської орієнтації. На

просьбу монахів поставив він ігуменом Стефана, що був учнем і духовим сином Теодосія. Цим проханням за Стефаном монахи заявили, що бажають продовження того самого духового курсу, який був за Теодосія. На становищі ігумена Печ. монастиря працював Стефан, аж доки його не прогнали саме за вірність своїй орієнтації, по смерті Із'яслава 1078 р. Тепер взяла верх партія прихильна царгородському патріархові. В Печ. монастирі, як довідуємось з Патерика, доходило до «крамол і смятеній» між монашою братією. З лівобережжя повернулися противники Із'яслава, в першу чергу вернувся Нікон, що став тепер ігуменом на місце Стефана.

Коли монахи-аскети³⁾ так завзято обстоювали свої становища, то причина мусіла бути тут глибша, і не можна її в'яснювати, як дехто старається, тільки участю монахів у політичній боротьбі між Ярославичами та змаганням двох суспільних напрямків. Тут ішла боротьба двох противних світоглядів західноримського і візантійського, за релігійне обличчя, за душу українського народу.

Обі церкви, Західня і Східня, старались по схизмі Керулярія втягнути українську Церкву в сферу своїх впливів. Ішли змагання за юрисдикцію над великою київською митрополією, що територіяльно покривалась із ці-

³⁾ М. Чубатий: Укр. Церква в половині XI ст. на роздоріжжі. Львів, 1931.

лим царгородським патріярхатом, а то була й більша від нього. Заходи обох Церков на-трапляли якраз на підхожий ґрунт на Русі, що внутрі була поділена на два табори.

Одно можна певно сказати, що розриву між Церквами Східньою і Західньою з 1054 р. ніхто на Русі не брав догматично, який то характер хотіли надати йому грецькі полеміки як пр. митр. Георгій. На Русі не вважали цю подію чимсь тривалим, а трактували радше як різницю двох культур, як переходове непорозуміння, яких було чимало в останніх двох століттях почавши від Фотія і які скорше чи пізніше знов налаштовувались. Тому в літописі находимо однаково теплі і щирі слова признання та похвали як з одного боку для прихильників західної орієнтації, так теж з другого боку для прихильників противного візантійського напрямку. Навіть православна Церква зачислила між святих кн. Ярополка, папського ленника і еп. Стефана († 1091) забуваючи їхні західно-католицькі симпатії поруч преподобного Антонія і Теодосія і других, і то вже давно, ще на переломі XI—XII ст. Українська Церква під цим оглядом занимала окреме становище⁴⁾.

⁴⁾ Історія Укр. Церкви, М. Чубатий, Гіршберг 1946. стор. 74.

4. Смерть і прославлення Преп. Теодосія

В 1074 р. ігумен Теодосій почав нездужати і передбачив свою близьку смерть. Він скликав печерських монахів, дав їм останні упіснення та сказав до них: «Оце я відходжу від вас. Порадьтеся між собою і виберіть ігумена. Нехай я його поблагословлю». Монахи вибрали ігуменом domestика⁵⁾ Стефана. Князь Святослав і його син Гліб відвідали ігумена Теодосія два дні перед його смертю. Ігумен Теодосій поблагословив їх і взяв слово від князя Святослава, що буде опікуватись печерським монастирем.

Св. Теодосій помер дня 3 травня 1074 року. Печерські монахи поховали його, як він бажав, у тій печері, де він кожного року в часі Великого Посту проживав на молитві й умертвленні. Скоро викінчено монастирську муровану церкву Успення Пресв. Богородиці, рішено перенести мощі св. Теодосія до нового храму.

Коли викопали тіло Теодосія з гробу, в печері побачили, що воно цілком не зіпсуते. Нетлінність мощей, як також надзвичайне світло, що тоді явилось, було явним доказом святости Божого слуги. Мощі винесено з печери й положено в камінній домовині. На другий день, 14 серпня 1091 р. в четвер зі-

⁵⁾ Доместик — провідник церковного хору.

брались: митрополит Єфрем, Стефан, еп. володимирський, Іван, еп. чернігівський, Марин, еп. юрівський і настоятелі всіх монастирів з множеством народу й перенесли з найбільшим торжеством мощі св. Теодосія до нової церкви Успення Пресв. Богородиці, де їх зложено в притворі по правій її стороні.

Літописець Нестор в «Житті Теодосія, ігумена Печерського» розповідає про численні чуда, що ними Бог прославив його за життя і після смерті⁶⁾.

Одного разу розбишаки хотіли ограбити Печерський монастир, бо думали, що там є великі скарби. Вони прийшли досвіта, коли монахи співали ранню відправу, і побачили, що печерська церква піднеслась високо вгору. Перелякані розбишаки розкаялись, а їх батажок з трьома товаришами прийшов до ігумена Теодосія і каючись розповів про все.

Одного дня печерський кухар повідомив св. Теодосія, що нема запасів поживи для прохарчування монахів. Теодосій сказав йому: молись, а Господь Бог, що кормив у пустині ізраїльський нарід, і нам допоможе». І справді того самого дня один з боярів київського кня-

⁶⁾ Про святість преп. Теодосія пише Papenbrochius в „Acta Sanctorum“, том. I, mensis Maji ad diem 3-am.

зя прислав три вози хліба, риби, сира й меду. За молитвами св. Теодосія Господь опікувався Печерським монастирем.

Коли один княжий тивун попав у неласку кн. Святослава і мали його прогнати з Києва, він у своєму нещастю гарячо молився до св. Теодосія. В сні з'явився тивунові св. Теодосій і сказав: «Завтра покличе тебе князь і поверне тебе на давний уряд». І так сталося.

1108 р. на пропозицію печерського ігумена Теоктиста втягнув тодішній митрополит Никифор імя Теодосія в синодик у всіх єпископствах Київської Держави та його почали згадувати на литіях і інших богослуженнях. Імя Теодосія скоро увійшло в календарі й богослужебні книги. Стихири в його честь бачимо вже в новгородському Стихирарі на початку другої половини XII. в. Службу й канони преп. Теодосієві П. приписують печерському монахові Григорієві. Наша церква обходить пам'ять св. Теодосія 3 травня, а перенесення його мощів 14 серпня.

Крім Несторового Літопису і «Житія Теодосія» оповідає про св. Теодосія ще «Похвала преп. отцу нашему Теодосію, ігумену печерському, іже єсть в богоспасаємім граді Києві» невідомого автора, що походить з часу 1093–1096 р.

III. Будова, малювання і посвячення Успенської Церкви Києво-Печерського манастиря

Коли в Києво-Печерському монастирі збільшилось число ченців, дотеперішня дерев'яна Церква була вже для них затісна. Тому ігумен Теодосій постановив в порозумінні з преп. Антонієм побудувати нову муровану Церкву Успення Пресв. Богородиці. В «Повісті временних літ» і в «Києво-Печерському Патерику» містяться оповідання і перекази про будову мурованої Успенської Церкви Печерського монастиря.

В літописному оповіданні читаємо, що в Києві жив боярин з варяжського роду Симон. Йому залишився по батькові хрест із золотим вінцем на голові Рознятого Спасителя і дорогий цінний пояс. Коли Симон плив балтійським морем в дорозі на Україну, побачив у повітрі церкву і почув слова: «Це церква, що буде збудована в честь Пресв. Богородиці і ти будеш в ній похоронений. Виміряй поясом місце під Церкву тридцять ліктів в довжину і в ширину». Після прибуття до Києва Симон знову мав чудесне видіння Церкви. Незабаром він вибрався у військовий похід проти Половців і був ранений над річкою Альтою. Коли боярин Симон вилічився з ран, прийшов до Преп. Антонія, розповів йому про чудесні видіння та передав золотий вінець для ікони Пресв. Богородиці і пояс згідно з тим, що Си-

мон бачив і чув у видінні, вимірили поясом під будову мурованої Печерської Церкви Успення Пресв. Богородиці. З Царгороду приїхали будівничі і розповіли, що їм з'явилась Божа Матір та приказала, щоби поїхали до Києва і збудували Церкву. Перед відїздом на Україну Пресв. Богородиця вручила їм прегарний образ для Києво-Печерської Церкви. На весну 1073 р. ігумен Теодосій Печерський поблагословив фундаменти Успенської Церкви.

Наслідник Преп. Теодосія Печерського, ігумен **Стефан** дуже трудився при будові нової мурованої Церкви Успення Пресв. Богородиці. По трьох роках він покинув Києво-Печерський монастир і заснував в Києві новий монастир, який називався влахернський. Пізніше ігумен Стефан став єпископом у Володимирі Волинському. За ігуменства **Нікона Великого** в 1078 р. закінчено будову Успенської Церкви Києво-Печерського Монастиря.

Успенська Києво-Печерська Церква була первісно трохнавна з округлими апсидами (заглибленнями) в середині і з гранчастими зовні та мала одну баню (копулу). В будові Успенської Церкви Києво-Печерського монастиря бачимо перехрещення византійсько-романського архітектурного стилю з місцевим українським.

Грецькі мистці почали в 1083. р. розмальовувати Києво-Печерську Церкву Успення Пресв. Богородиці. Печерський монах-маляр, Алімпій, помагав їм виконати малювання прикрас Церкви різними красками (поліхромію). В «Києво-Печерському Патерику» збереглись перекази й оповідання про життя і малярську працю Алімпія.

Печерський мистець, Алімпій, вчився церковного малярства у грецьких малярів, які прикрашували Успенську Церкву фресковими і мозаїковими образами. Пізніше Алімпій малював образи для ігуменів і ченців Києво-Печерського монастиря та для сторонніх людей. Алімпій ділив свій заробіток на три частини. Одну роздавав убогим, другу віддавав на потреби монастиря, а за третю купував малярський матеріал. Громадяни Княжої України відносились з великою пошаною до печерського маляря, Алімпія. Його образи розходились по усій Київській Державі. В Печерському Патерику є згадка, що печерський монах, Григорій, був співробітником Алімпія в його малярській праці.

Дослідник мистецтва за княжих часів, Айкалов, висловив здогад, що Алімпій був творцем мозаїк в Михайлівському Золотоверхому монастирі в Києві. Історики малярства приписують Алімпієві образ Пресв. Богородиці, що

його князь Володимир Мономах пожертвував Церкві в Ростові, а також образ Христа Царя (Пантократора), приміщеного в іконостасі Успенської Церкви в Москві.

Багато легенд повстало довкола особи печерського маляря, Алімпія. Старовинні перекази розповідають, що ангели помагали Алімпієві, коли він не мав змоги виконати на час замовлену ікону. В «Києво-Печерському Патерику» читаємо, що ангел викінчив за Алімпія розпочатий образ Успення Пресв. Богородиці. Печерський монах-патріярх українського церковного малярства, Алімпій, помер в 1144 р.

* * *

За панування Київського князя, Всеволода Ярославича, в 1089 р. київський митрополит Іван при співучасті єпископів — Луки Білгородського, Івана Чернігівського, Антонія Юріївського і Ісаї Ростовського, довершив посвячення Успенської Церкви Києво-Печерського монастиря.

Печерська Церква Успення Пресв. Богородиці в Києві стала осередком Марійського почитання на Княжій Україні. З усіх земель Київської Держави богомольці спішили до Успенської Печерської Церкви, в якій містилась Чудотворна Ікона Пресв. Богородиці. В часі нападів диких орд Половців і Татар почитателі Матери Божої знаходили захист під її могутнім Покровом.

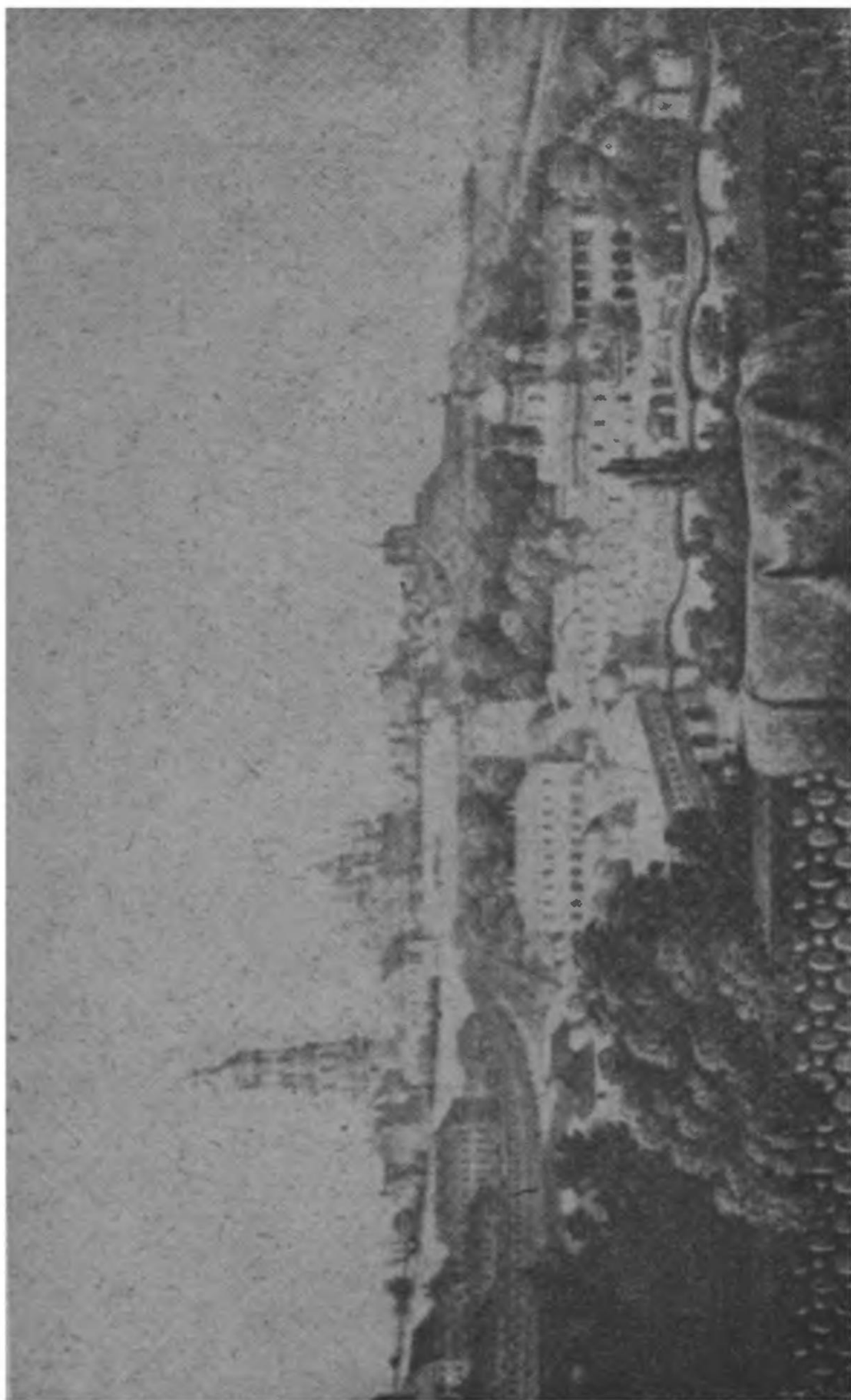
IV. Розбудова і судьба Києво-Печерського монастиря

В 1096 р. Половці пограбували Києво-Печерський монастир і Успенську Церкву, однак Печерський монастир став швидко знову зростати і поширюватися новими будівлями.

Бояри і князі щедро обдаровували Києво-Печерський монастир. Боярин Симон, дуже причинився до будови Успенської Церкви і він перший з боярів дізнав тієї чести, що його поховали в Печерському монастирі. В літописі читаємо, що князь Гліб Всеславич і його жінка записала на Києво-Печерський монастир п'ять сіл з усім інвентарем та зложили щедрю жертву — 700 гривен срібла і 100 гривен золота. Князь Ярополк Ізяславич також записав кілька сіл на Печерський монастир. Боярин Юрій Вишатич пожертвував 500 гривен срібла і 50 гривен золота на домовину св. Теодосія Печерського.

На початку XII ст. в північно-західньому куті Успенської Церкви Києво-Печерського монастиря прибудовано трьохнавну, Предтечеську (в честь св. Івана Предтечі) Церковцю з одною копулою і старанням чернігівського князя, Миколи Давидовича, побудовано над головною монастирською брамою Троїцьку Церкву.

Троїцька трьохнавна Церква центрального типу збереглась від татарського погрому в 1240 р. і від пізніших руїн. Історик архітекту-

Печерська Лавра. (Із старого малюнку).

ри старокнязівської доби, Січинський, каже, що вікна Троїцької Церкви були первісно прикрашені зубчастими луками, подібно як вікна церковці св. Івана Предтечі. Назовні стіни Троїцької Церкви закінчувались трьома півокруглими склепіннями. Петро Алепський, який був в Києві в 1638 р. свідчить, що Троїцька Церква була подібна до Благовіщенської Церкви над Золотими Воротами.

* * *

В 1230 р. землетрус зруйнував Успенську Церкву і тоді деякі її частини розібрано до висоти вікон. Литовсько-український князь Семен Омелькович, в 1470 р. відбудував Успенську Церкву Києво-Печерського монастиря. Тоді відбудовано зруйновані стіни і побудовано головну баню. Заходами князя Константина Острожського на початку XVI ст. зремонтовано Соборну Церкву Успення Пресв. Богородиці Печерського монастиря в Києві.

* * *

При кінці XVI ст. Києво-Печерський монастир дістав від царгородського патріярха титул: «Лаври» і «Ставропигії», його вийнято з-під юрисдикції Київського митрополита і піддано безпосередньо патріярхові.

На початку XVII ст. засновано в Києво-Печерській Лаврі друкарню, в якій друкува-

лись книги, що їх поширювали в українських й інших слав'янських землях. Продовж другої половини XVII ст. видрукувано 117 книжок. Києво-Печерська школа дала початок Могилянській Академії в Києві.

За митрополита Петра Могили і за гетьмана Івана Мазепи Успенська Соборна Церква Києво-Печерської Лаври відновлювалась і поширювалась. Після пожежі в 1718 р. старовинні будівлі Києво-Печерської Лаври перебудовано в стилі «барокко». (Головна увага архітектів барокко звернена на прикрасу чолових стін Церков і будинків).

Продовж XVII і XVIII ст. створено в Києво-Печерській Лаврі багато пам'ятників архітектури. З архітектурних пам'ятників XVII ст. вирізняється Церква «Всіх святих» над економічними воротами Києво-Печерської Лаври. В XVIII ст. (в рр. 1731-1745) збудовано муровану дзвіницю Києво-Печерської Лаври (висота — 93 метрів). Більшовицька влада лишила до відправи богослужень одну Лаврську Церкву і в 1926 р. заклала в Києво-Печерській Лаврі історично-культурний заповідник, що складався з низки музеїв української старовини: археології, малярства, граверства, письма і друку. Підчас останньої війни в 1941 р. німецькі війська знищили Успенську Соборну Церкву й інші архітектурні пам'ятники Києво-Печерської Лаври. Український радянський уряд веде відбудову знищених пам'ятників архітектури.

**V. Печерські монахи, Яків і Нестор,
— автори життєписних оповідань**

На Княжій Україні дуже поширене було агіографічне письменство, це є оповідання про життя і чуда святих угодників Божих і мучеників, які вели суворе життя і своєю діяльністю причинилися до поширення християнської віри, — які кривавою жертвою свого мученицького життя будували Христову Церкву і осягнули вінець вічної слави, та вимолювали людям Божу ласку. Староукраїнські агіографічні твори, яких авторами були киево-печерські монахи, Яків і Нестор, мали на меті дати людям взірець і приклад гідного християнського життя.

Історик української літератури, М. Гудзій, каже, що князь Ярослав Мудрий подбав про канонізацію своєї прабабки Ольги і своїх братів-мучеників Бориса і Гліба, щоб показати, що українська Церква і Держава мають незаперечні загальнохристиянські заслуги і тому не потребують візантійської опіки. З пам'яттю про князів-мучеників, Бориса і Гліба, зв'язана найбільша кількість життєписних творів, що постали за найдавнішої Княжої Доби.

*
* *
*

В «Повісті Временних літ» під р. 1074 є згадка про печерського монаха, Якова, якого

деякі дослідники староукраїнського письменства вважають автором двох життєписних оповідань: «Пам'ять і похвала Володимирі» і «Сказаніє» (оповідання) про страдання і похвала святим мученикам, Борису і Глібу».

В першому творі автор звеличує князя Володимира Великого і княгиню Ольгу та порівнює князя Володимира з візантійським цісарем, Константином Великим, а княгиню Ольгу з царицею Оленою. «Пам'ять і похвала Володимирі» є твором зложеним з трьох писань: «Пам'ять і похвала Володимирі», «Похвала Ользі» і «Короткий життєпис князя Володимира Великого». Історик Шахматов слушно вказав, що в похвалах Володимирові й Ользі є повторення, які свідчать про злучення двох письменницьких творів, подібних між собою. Третя частина — життєпис князя Володимира міститься в збірці, як окрема стаття.

Оповідання («сказаніє») про страдання князів Бориса і Гліба, приписуване печерському монахові, Яковові, є написане з великою простотою, мистецтвом і драматизмом. В оповіданні нема повного образу життя святих мучеників, або основних його моментів, а розповідається лише про їх убивство. В «Історії української літератури», виданої Українською Академією Наук в Києві, читаємо, що «сказаніє» Якова монаха є скоріше історичною повістю і одночасно являє собою ліричний твір, насичений монологами, молитвами і мір-

куваннями, які вкладаються в уста князів Бориса і Гліба. Автор старається зобразити психологічний стан молодих князів перед смертю та їх внутрішню боротьбу між страхом, розпукою і вірою в небесну нагороду. Продовженням повісті про страдання Бориса і Гліба є оповідання про їхні чуда, записані продовж другої половини XI ст. і перших десятиліть XII ст. Історик Шахматов каже, що оповідання про страдання князів мучеників Бориса і Гліба, є мабуть витягом із старовинного літопису. «Сказаніє» про вбивство Бориса і Гліба, користувалось дуже великою популярністю в Київській Державі і дійшло до нас в понад 170 списках.

*

В Києво-Печерському монастирі проживав і трудився монах Нестор, який зложив найдавніший староукраїнський літопис «Повість временних літ» і написав два життєписні твори: «Читання (чтеніє) про життя і погублення блаженних мучеників (страстотерпців) Бориса і Гліба» і «Життя (Житіє) Теодосія, ігумена Печерського».

Печерський ігумен Стефан постриг Нестора в ченці. Він дуже любив читати історичні книжки і добув собі велике знання. Чернець Нестор брав діяльну участь в перенесенні мощів Преподобного Теодосія Печерського до Успенської Церкви Києво-Печерського монастиря.

Літописець Нестор написав «Читання про життя і смерть блаженних мучеників Бориса і Гліба» у візантійському стилі. Як літературний твір Несторовий життєпис князів-мучеників, Бориса і Гліба, є уложений зручно і послідовно витриманий у вибраному автором стилі. В «Читанні про життя і смерть Бориса і Гліба» Нестор задержується коротко на хрещенні Княжої України, і зображує її високий релігійний рівень по охрещенні та переходить до оповідання про життя і вбивство Бориса і Гліба. Як зразок життєпису Несторове «читання» перевищує «оповідання про страждання Бориса і Гліба», приписуване печерському монахові, Яковові. «Читання про життя і смерть Бориса і Гліба» дійшло до нас у двадцяти кількох списках.

Вартніший і цікавіший є другий твір Нестора, «Життєпис Теодосія, ігумена Печерського», написаний в часі ігуменату Нікона Великого перед перенесенням мощів св. Теодосія в 1091 р., бо про це нема згадки в життєписі. Несторів життєпис Теодосія Печерського відзначається добрими літературними прикметами, гарною мовою і цікавим оповіданням, тому тішився в Княжій Україні великою популярністю. Нестор користувався візантійськими пам'ятками життєписного письменства, однак використовував їх на стільки зручно, що вони не псують загального враження самотійности і оригінальности цього життєпису. Історик Грушевський каже,

що постать ігумена Теодосія Печерського була настільки близька та подробиці його життя на стільки відомі Несторові, що він не піддався спокусі обчистити постать ігумена Теодосія з усіх реальних рис життя, як це зробив з більш далекими постаттями князів Бориса і Гліба. Життєпис св. Теодосія, ігумена Печерського, містить багато безпосереднього, життєвого із свого часу і оточення, матеріалу та свідчить про безсумнівний літературний талант Нестора, як письменника-реаліста. Оповідання про дитячі і молодечі літа Теодосія та про його життя в Києво-печерському монастирі це цікаві подробиці живої, реальної людини — це дорогоцінні сторінки сучасного життя.

VI. Києво-Печерські монахи, як літописці

Літопис у первісному, стислому розумінні цього слова — це збірка коротких і довших записок, які літописці вели рік за роком, подаючи при кожній події означення року — дату. Предметами цих записок були події воєнно-політичного і церковно-історичного характеру.

В історії нашого старого письменства, літописці займають велику сторінку. Письменник, Богдан Лепкий, каже, що наші літописі княжої доби — це немов історичні архіви, над якими працювали десятки, а може й сотки

невідомих людей, що списували замітні події. Наші старовинні літописі зберегли багато виїмків з тогочасних творів письменства і усної словесности. Як твори духового життя в княжих часах наші літописі є знаменитим документом і доказом, як будилась і дозрівала національна свідомість наших предків.

Києво-печерські монахи багато потрудились, як літописці. Вони переробляли (редагували) наш найдавніший літопис та доповнювали його новими річними записками, переказами і оповіданнями. Ігумени Києво-Печерського монастиря були дорадниками князів і печерські монахи мали змогу списувати важні події державного і церковного життя. До Києво-Печерського монастиря не раз приходили князі сповістити про намірений воєнний похід і просили його благословення. Київські князі висилали печерських монахів, як послів до заключування і списання договорів, бо ченці освічені люди тішились загальною пошаною.

* * *

Дослідники наших старовинних літописів кажуть, що літописцями були киево-печерські монахи, Нікон Великий, який пізніше став печерським ігуменом, Теодор і Нестор та ігумен видубицького монастиря, Сильвестер. Не маємо ані одного оригінального рукопису нашого найдавнішого літопису, який на-

звано начальним, початковим, або Несторовим. Найстарші відписи нашого літопису походять з XIV ст. Праця дослідників нашого найстаршого літопису була утяжлива і мимо величезного труду багато питань в літописній області є не вияснених до нинішнього дня. В кількох літописних збірниках і в «Киево-Печерському Патерику» знаходилося ім'я Нестора, як автора нашого найдавнішого літопису. Тому довгий час удержувався погляд, що Печерський чернець Нестор, написав наш найдавніший літопис «Повість временних літ». Історики Срезневский, Костомарів і Бестужев-Рюмін почали основніше досліджувати «Повість временних літ» і ствердили, що найдавніший літопис складається з різних частин і не є твором самого Нестора, тільки збіркою працею численних авторів. Історик Грушевський каже, що наш найдавніший літопис був результатом досить інтенсивної праці протягом яких 80 літ та потребував кілька редакцій. Літопис розширювався новими вставками, різними переказами і оповіданнями та багатів річними записками, аж дійшов до таких розмірів, як бачимо його в південному Іпатському з початку XV ст. і в північному Лаврентіївському збірнику (списку) з 1377 р.

В Лаврентіївському збірнику наш найстарший літопис називається «Повість временних літ» (Оповідання про минулі літа). В збірнику південної редакції додано ще «Повість Несто-

ра чорноризця монастиря Печерського». Найкращий знавець стародавніх літописів, Олексій Шахматов, який студіював їх продовж тридцяти літ, стверджує, що наш найдавніший літопис переробляли (редагували) і доповнювали шість разів. В північній редакції нашого найдавнішого літопису є згадка, що Сильвестер, ігумен видубицького монастиря, в 1116 р., переробив його і доповнив. Історик Шахматов каже, що останню редакцію «Повісті временних літ» перевів невідомий монах в 1118 р. за князювання Володимира Мономаха.

* * *

Наш найдавніший літопис появився в роках 1039—1040 одночасно із заснуванням Київської Митрополії і заложенням першої української бібліотеки при новозбудованій Катедральній Церкві св. Софії. Перша частина нашого найстаршого літопису містить оповідання і перекази про початки Київської Держави та її перших князів. Наш найдавніший літопис містив вісті до 1039 р. і кінчився запискою про посвячення Катедральної Церкви св. Софії митрополитом Теопемптом та про заснування Київської Митрополії князем Ярославом Мудрим, про якого діяльність літописець висловлюється похвальними словами.

При кінці князювання Ярослава Мудрого староукраїнське літописання переходить від Київської Митрополії до Києво-Печерського Монастиря, який став центром староукраїнської духовної культури і освіти. Печерський монах, Нікон Великий переробив і доповнив найдавніший літопис ок. 1073 р., користуючись вістями і оповіданнями сучасників і так повстав новий літописний список, який Шахматов назвав «Перший Києво-печерський звід». Одним з інформаторів Нікона Великого був київський тисяцький, Іван Вишатич. Нікон доповнив літопис оповіданнями про бої князів Святослава, Мстислава і Ярослава та вістями про події в Тмуторокані, а також подав вісті про смерть князя Ярослава Мудрого і його заповіт дітям, про поділ Київської Держави між князів Ярославичів та про війну з Торками і Половцями. Нікон широко розповідає про початки Києво-Печерського монастиря і його подвижників, Антонія і Теодосія Печерських.

В Києво-Печерському монастирі доповнено ок. 1095 р. «Перший Києво-Печерський звід» новими записками і цю редакцію літопису названо: «Другий Києво-Печерський звід». Деякі дослідники літописів здогадуються, що редактором-укладачем цього літописного зводу був печерський монах Теодор, який розповів Несторові про життя св. Теодосія.

*
* *

В 1112 р. Печерський монах, Нестор довершив нової перерібки нашого найстаршого літопису, яку назвав «Повість временних літ». Він доповнив вступну частину літопису статтею про розселення людського роду за грецьким літописцем Гамартолом та додав за іншими літописцями вісті про східніх Словян. Етнографічний вступ і оповідання про перших київських князів Нестор оживив народними переказами.

Не можна відмовити Несторові уложення «Повісти временних літ», бо збереглись численні свідоцтва, які говорять, що Нестор був одним з редакторів-укладачів нашого найдавнішого літопису. Печерський монах, Полікарп, один з авторів «Києво-Печерського Патерики» в оповіданнях про затворника Микиту і про лікаря Агапіта згадує, що Нестор уложив наш найстарший літопис і назвав «Повість временних літ».

Наш найдавніший літопис був спершу написаний без річних дат. Щойно пізніше печерські монахи додали до літопису дати. Тоді значено роки не від народження Христа, тільки від створення світа.

*
* *

Зміст нашого найдавнішого літопису, пронизаний релігійним світоглядом, свідчить про

те, що головні частини літопису складали монахи Києво-Печерського монастиря. Один з дослідників нашого найстаршого літопису, німецький історик Шлецер, не може налюбуватись його простотою і правдомовністю та вважає його виїмковим явищем посеред середньовічних літописів. В «Начерку історії української літератури» Лепкого читаємо, що спосіб писання нашого найдавнішого літопису визначається епічним спокоєм, південним теплом та живими барвами, а деколи навіть героїчним розмахом в малюванні осіб та подій.

В нашому найстаршому літописі «Повість временних літ» в його печерських редакціях бачимо відблиск світлої постаті св. Теодосія, великого організатора монашого життя в Києво-Печерському монастирі. «Повість временних літ» овіяна любовю рідної землі і в деяких частинах навіть високим патріотизмом. Історик Теофіль Коструба каже, що в нашому найдавнішому літописі нераз пробивається тривога про добро і єдність Держави. Одність Київської Держави під кермою правної княжої династії — це патріотична ідея літописців киево-печерських монахів.

VII. «Києво-Печерський Патерик»

Києво-печерський монастир, як осередок релігійного життя в Княжій Україні, найбільше причинився до розвитку агіографіч-

ного письменства, якого головною темою є життя і подвиги святих угодників. В печерському монастирі зложено багато переказів і оповідань про святих печерських монахів, які страдали для Христа і спасали свою душу, — про цих Христових воїнів, які неустанно вели боротьбу із злими духами та відбивали всі диявольські напади і підступи.

Ті оповідання з життя печерських подвижників містяться в найвизначнішій пам'ятці староукраїнського агіографічного письменства, в славному «Києво-Печерському Патерику», що його печерські монахи склали на початку XIII століття. («патерик» походить від грецького слова «патер», що означає отець). «Києво-Печерський Патерик» має велике культурно-історичне значення.

Історик Грушевський каже, що з усієї нашої старої літератури ні один інший твір не зістався в такому постійному уживанню і лектурі, як Печерський Патерик. Були в староукраїнській літературі далеко цінніші від нього книги, однак обставини так зложились, що не вони, а Печерський Патерик зістався спадщиною старої України та одною з підвалин нашої культурно-національної традиції. Києво-Печерський Патерик був найпопулярнішим твором, що його безустанно переписували і доповняли новими статтями та поширювали серед прихильників-добродіїв печерського монастиря і серед побожних прочан-богомольців, а з початком нашого друкарства

заєдно передруковували. Печерський Патерик стався джерелом письменницької утіхи і морального поучення українського люду та мав глибокий вплив на його етичний світогляд.

*

*

*

Основою «Києво-Печерського Патерика» є листування — «посланіє» владимирсько-суздальського єпископа, Симона, (1214—1226), колишнього печерського монаха з Полікарпом, печерським ченцем, і «посланіє» (письмо) Полікарпа до печерського ігумена, Акиндина.

Печерський чернець, Полікарп, який відзначався начитаністю і письменницькими здібностями, був невдоволений становищем звичайного монаха. Він кілька разів кидав Печерський монастир і бажав стати ігуменом в якомусь монастирі, а навіть старався про становище єпископа. Княгиня Анастазія-Верхуслава, жінка Ростислава Руриковича, писала до владики Симона і висловлювала бажання поставити Полікарпа єпископом в Новгороді, в Смоленську або Юрієві. В письмі до владики Симона Полікарп нарікав на своє тяжке положення в печерському монастирі, на всякі зневаги і прикρόсті. У відповідь єпископ Симон радив Полікарпові, щоб позбувся честолюбних бажань і вдоволився становищем ченця в найславнішому і найсвятішому Печерському монастирі, який є посвячений чудами числених подвижників.

Владика Симон пише, що радби проміняти свою єпископську катедру з її великими доходами за послідне місце в печерському монастирі, бо він забезпечує спасення всім, що там живуть і є в ньому поховані. Єпископ Симон каже, що «один день в домі Божої Матері (в печерському монастирі) має більшу вартість, як тисячі літ» (у світі) та висловлює бажання закінчити життя в печерському монастирі і бути похованим в ньому.

Щоб зобразити надзвичайну святість Печерського монастиря, владика Симон додав до послання 9 оповідань про подвиги святих печерських монахів та п'ять переказів і оповідань, зв'язаних з Києво-печерським монастирем та його пам'ятками, про чудесні з'явища при будівництві і малюванні Печерської Церкви Успення Пресв. Богородиці. Ті оповідання і перекази мають показати, що історія печерського монастиря була одним рядом дивних чудес, якими Бог творив свою улюблену «обитель» (осідок). В цих оповіданнях переказах читаємо, що Христос промовив до боярина Симона і приказав йому занести золото на будову Печерської Церкви та подав йому розмір цієї Церкви. Пресвята Богородиця з'явилась майстрам в Царгороді і сказала їм, щоб поїхали до Києва побудувати Церкву Печерського монастиря та дала їм мощі святих, щоб вмурували їх у фундаменти Церкви. Грецькі мистці-малювальники, ведені чудесно, прибули з Царгороду, щоб прикрасити образами

Печерську Церкву Успення Пресв. Богородиці. На посвячення Церкви єпископи були запрошені ангелами і дивні ангельські голоси співали при посвяченню.

В посланню до печерського ігумена Акиндина, чернець Полікарп помістив 11 оповідань з життя печерських подвижників. Оповідання Полікарпа є поміщені в хронологічному порядку і відносяться до першого півстоліття існування Києво-Печерського монастиря. Деякі з оповідань Полікарпа є написані літературним стилем.

Оповідання Симона і Полікарпа розповідають про незвичайні аскетичні подвиги печерських монахів, про їхню боротьбу з гріхом і спокусами злих духів. Печерські подвижники перемагали дияволів, які робили їм перешкоди в молитвах і в аскетичних подвигах, нераз печерські монахи примушували злих духів виконувати для монастиря різні потрібні роботи.

З оповідань поміщених в «Києво-Печерському Патерику» довідуємось про життя і заняття печерських монахів, про монастирські маєтки і завідування ними, про чернечі чесноти і дар печерських подвижників творити чуда та про взаємини між київськими князями і печерським монастирем.

*
* *
*

В оповіданнях Печерського Патерика читаємо, що чернець Матвій побачив підчас ніч-

ної молитви в Церкві диявола, який крутився поміж печерськими монахами і кидав на них квітка. На кого впала квітка і прилипла, цей вертався з церкви в келію і засипляв. Наприказ печерського монаха, Теодора, злі духи змололи протягом одної ночі п'ять возів монастирської пшениці, а другим разом вони перенесли з берегів Дніпра на печерську гору усе дерево, приготоване на будову монастирської Церкви.

Дуже гарне з літературного боку є оповідання про Мусія (Мойсея) Угрина, побідника гріха і хороброго воїна Христового. Мусій родом Угрин, улюбленець князя св. Бориса, якого вбили на ріці Альті, вирятувався від смерти і прийшов до Предислави, Ярославової сестри. Коли безбожний князь Святополк засів на київському престолі, Болеслав вертаючи до ляцької землі захопив зі собою обох Ярославових сестер, багато бояр і дружинників. Між ними був дружинник Мусій Угрин, сильний тілом і гарний обличчям. Побачила його молода, багата ляхка і залягла її в душу краса Мусія. Вона хотіла приманити Мусія і одружитись з ним. Вельможна Ляхка почала намовляти Мусія підлесливими словами, кажучи: «я визволю тебе з неволі і зроблю вельможею в ляцькій землі. Ти будеш володіти усім моїм домом і усією землею та будеш моїм мужем. Тільки виповни мою волю, вдоволи пристрасному бажанню мого серця та дай намилуватись твоєю красою».

Побожний Мусій відповів влюбленій Ляшці: «Я не виповню твоєї волі і не хочу ні твоєї влади, ні багатства. Для мене краще від усього душевна чистота. Не змарную терпіння п'яти літ, що Господь дозволив мені страждати в кайданах. Я надіюся, що за ті терпіння визволюся від вічних мук». Тоді Ляшка попала в таку лютість, що хотіла заморити його голодом, однак один із слуг Ляшки таємно приносив поживу Мусієві. Коли Ляшка без стиду тягнула Мусія на гріх, він сказав їй рішучо: «Даремний твій труд. Я з Божого страху гиджусь тобою, як нечистою». Коли грішна Ляшка це почула, веліла бити Мусія без пощади по сто ударів, а потім казала обрізати його полові члени. Аскета Мусія постриг в ченці перехожий священник, який ішов з Афонської, святої Гори. Коли Мусій Угрин прийшов до Печерського монастиря, Господь Бог прославив його за велику побожність і мужність в терпіннях та дав йому дар творити чуда.

В оповіданні про печерського монаха-чудотворця Прохора Лебедника, читаємо, що він робив хліб з лободи і сіль з попелу. Коли в Києві наслідком половецьких нападів і усобиць настала велика біда і голод, чернець Прохор годував голодних хлібом з лободи, який був солодкий як мід. Хто взяв у Прохора хліб потайки, ставав він гіркий і не можна було його їсти. Підчас волинської війни перервався довіз солі з Галичини і київські

купці дуже підвищили ціну на сіль. Тоді Прохор почав роздавати людям сіль, яку робив чудесно з попелу. Купці поскаржилися князеві Святополкові, що через Прохора вони мають великі втрати. Князь Святополк казав відібрати сіль від Прохора і привезти її на княжий двір. Коли забрали сіль з печерського монастиря, вона перемінилася на попіл. Тоді князь Святополк казав викинути попіл і він знову став сіллю. Київське населення прославляло печерського монаха, Прохора Лебедника за його чудесні діла.

Щоб читачі пізнали літературну форму і стиль оповідань, поміщених в «Києво-Печерському Патерику», подам частину оповідання про печерського подвижника - грабаря Марка, який мав дар творити чуда. В оповіданню читаємо: «Коли помер один монах, його приятель обтер тіло губкою і пішов до печери та спитався Марка, де має бути поховане тіло померлого. Преподобний Марко відповів йому: «Брате, піди і скажи братові: подожди до завтрішнього дня, аж викопають місце і тоді відійдеш на спокій тамтого життя». А той брат, що прийшов сказав Маркові: «Отче Марку, я вже губкою обтер його тіло мертве, то кому велиш мені казати». Марко каже: «Бачиш, що це місце недокінчене, іди і скажи померлому: говорить тобі Марко: брате побудь ще цей день і завтра відійдеш до Господа нашого, до котрого пратнеш, аж приготую місце тебе положити і пришлю по

тебе». Той брат, що прийшов до преподобного, прийшов до монастиря і застав усю братію, яка творила звичайну відправу над мерцем. Став він коло мертвого і сказав: «Говорить тобі Марко, що місце не готове, брате, підожди до завтра». Здивувались усі і як брат сказав це перед усіма, мерлець зараз отворив очі і душа вернулася до нього. Перебував так той день і ту ніч, маючи отверті очі і неміг ні до кого говорити. Другого дня той брат, що приходив раніше, пішов до печери, бо хотів знати, чи місце вже готове. Блаженний Марко сказав йому: «Іди і скажи померлому: говорить тобі Марко: лиши це тимчасове життя і перейди до вічного, бо вже місце готове прийняти тіло; віддай Богові твого духа, а твоє тіло най буде положене з святими отцями тут в печері». Коли брат прийшов і сказав це все ожившому, він зараз замкнув очі і віддав духа життя перед усіма, що прийшли відвідати його. І так з честю положили його в приготовленому місці в печері. Цьому чудові всі дивувались, якто на слова блаженного Марка мертвий ожив і на його повеління помер».

Києво-Печерський Патерик, як збірник чудес, що містилися в його оповіданнях, давав фантастичну лектуру, яка дуже сильно впливала на уяву читачів і на розвій народньої

творчості. Печерський Патерик був скарбницею, в якій печерські перекази і оповідання переховувались і охоронялись від забуття. Він став близькою і доброю книгою всім, що чули про печерських подвижників під час відвідин Києво-печерського монастиря. В Печерському Патерику українські прочани-богомольці могли знайти potwierдження і доповнення дуже популярних і дорогих їм переказів і оповідань про печерських подвижників та вони поширили їх по всьому просторі Княжої України.

Історик Грвшевський в своїй «Історії української літератури» пише, що Києво-Печерський Патерик, як показник ідей і настроїв за княжих часів, та як многоважний літературний твір, заслуговує на пильну увагу і студії історика літератури і культури.

Оповідання про печерських подвижників відзначається простотою і нема в них красномовних прикрас. Печерський Патерик містить в собі багато відомостей з толішнього життя Княжої України, тому велике його культурно-історичне значення.

*

*

*

Найстарша редакція «Києво-Печерського Патерика» містила такі твори: 1. оповідання про чуда, зв'язані з будовою Успенської Церкви Печерського монастиря, 2. Послання Симона до Полікарпа з додатком 9 оповідань

про святих печерських монахів, 3. посланіє Полікарпа до Акиндина з 11 оповіданнями про печерських подвижників і 4. Слово про перших печерських монахів (з літописної повісті). Та редакція Печерського Патерика не заховалась в первісній формі. Дослідник Патерика, Абрамович, нараховує 16 копій цієї редакції Печерського Патерика. Вони мають різні додатки з пізніших редакцій.

В 1406 р. списано Печерський Патерик для Арсенія, тверського єпископа, мабуть бувшого печерського монаха. Та Арсенівська редакція крім чотирох основних статей містила ще Службу св. Теодосієві, його життєпис, уложений літописцем Нестором і похвалу св. Теодосієві, а в деяких копіях також, оповідання про початок Печерського монастиря (друга частина літописної повісті).

На доручення Касіяна, печерського крилошанина, зроблено два списки печерського Патерика в 1460 і в 1462 р. Перша Касіянова редакція містить нові статті, вибрані з київського літопису: про перенесення мощів ігумена Теодосія печерського, про постриження князя Миколи - Святоші, про канонізацію Препд. Теодосія, про новгородського єпископа Ніфонта і про вибір печерського ігумена, Василя. В другій Касіяновій редакції розширено повість про початок печерського монастиря оповіданням про Преп. Антонія Печерського, про його першу і другу подорож на святу Афонську Гору, та вставлено різні додатки.

Ширша Касіянова редакція стала підставою усіх пізніших рукописів Печерського Патерика і його друкованих видань. Вона стала основою друкованого Печерського Патерика Сильвестра Косова з 1635 р.

Заходами нашого земляка, Д. Абрамовича, при співпраці акад. Шахматова вийшло в 1911 р. перше наукове видання рукописних текстів Києво-Печерського Патерика.

Закінчення.

Продовж довгих століть Києво-Печерський монастир був головним огнищем релігійного і культурно-національного життя в Княжій Україні.

Печерський монастир мав великий вплив на увесь чернечий стан в Київській Державі. Взірцем справжнього монаха був чернець києвопечерського монастиря. Скрізь на українських землях почали засновувати монастирі на взір Печерського монастиря. Український народ відносився з великою пошаною до печерських монахів, які заєдно впливали на поліпшення звичаїв і громадянських відносин. До Печерської Соборної Церкви Успення Пресв. Богородиці громадно спішили українські прочани-богомольці з усіх сторін Княжої Держави, щоб перед чудотворним образом Божої Матінки виблагати для себе кращої долі і вічного щастя.

Києво-Печерський монастир був за княжої доби осередком українського письменницького і мистецького життя . В найгірші часи народнього лихоліття в Печерському монастирі зберігалася книжна освіта і стара княжа слава.

Печерські монахи своїми релігійними подвигами та своєю культурною діяльністю записались нестертими буквами в історії Церкви і культури українського народу.

Використана література

1. Грушевський Михайло: «Історія укр. літератури». Том III. Київ — Львів 1923.
2. Крип'якевич І., Радзигеєвич В.: «Історія укр. культури». Львів 1937.
3. Коструба Теофіль: «Про українські літописи». Львів 1936.
4. Костомарів Микола: «Історія України в життєписах». Львів 1918.
5. Іловайський Д. «Княжий період України-Руси». Т. I. Тернопіль 1886.
6. Щурат Василь: «Чернеча Республіка на Афоні». Львів 1895.
7. Дороцький Михайло: «Садочок укр. кат. святих». Жовка 1938.
8. Історія української літератури. (Вид. Укр. Академії Наук). Київ 1954.
9. Возняк Михайло: «Історія укр. літератури». Том I. Львів 1920.

10. Проф. д-р М. Чубатий: «Історія укр. Церкви», Гіршберг, 1946.
 11. Dr. Julian Pelesz, „Die Geschichte der Union“, I, Wien 1878.
 12. Повість временних літ. 2 ч. Москва 1950.
-

З М І С Т

Вступне слово.

- I. Початки Києво-Печерського монастиря.
 - 1. Препод. Антоній Печерський, основник чернецтва в Україні.
 - 2. Свята Гора Афон (Атос).
 - 3. Ігумен печерського монастиря, Варлаам.
- II. Преподобний Теодосій Печерський, ігумен Печерського монастиря.
 - 1. Діточі і молодечі літа св. Теодосія Печерського.
 - 2. Преп. Теодосій як ігумен Печерського монастиря.
 - 3. Боротьба двох світоглядів у Печерському монастирі.
 - 4. Смерть і прославлення Преп. Теодосія Печерського.
- III. Будова і малювання Успенської Церкви Печерського монастиря.
- IV. Судьба Києво-Печерського монастиря.
- V. Печерські монахи, Яків і Нестор, як автори життєписних оповідань.
- VI. Печерські монахи як літописці і «Повість временних літ».
- VII. «Києво-Печерський Патерик».

Закінчення

ДОДАТОК ДО КАТАЛОГА КНИГАРНІ ОО. ВАСИЛІЯН

Молитовник для українського народу, 496 сторін, в мароко, золоті береги.....	4.90
Мол. "Doroha do neba" — "Pathway to Heaven", 136 ст. в целюльозі з образком на оклад. (пам. для дітей) 2.50	
Мол. "Thy Kingdom Come", в чорнім полотні, 182 ст. 1.25	
Божя наука, вел. катехизм бібл., 180 ст., бразил. вид. 1.20	
Розважання про Пр. Богородицю на травень, о. Єр. Малицький, 102 сторін.....	.50
Відвічні стежки, духовні читання про Божі і церковні заповіді, о. М. Дядько.....	2.25
Школа вічних правд, о. Г. Шільген, Т.І., 485 ст.....	3.00
Історія душі, автобіографія св. Терені від Д. І., 283 ст. 2.50	
Тайни Хрещення і Миропомазання, архиеп. Й. Сліпий 1.00	
Католицизм і православіє, о. Сев., Сабоп ЧСВВ, 327 ст. 3.00	
Люрд, проф. Надія Шульгин, 160 сторін.....	.60
Св. Володимир Вел. Хреститель і Володар України, о. І. Назарко (Записки ЧСВВ), 227 сторін.....	2.50
Книжки і люди, II серія, Ол. Мох, 126 сторін.....	1.00
Києво-печерський монастир і його подвижники, оо. М. Ріпецький і Д. Попович ЧСВВ, 64 ст.	.50
Пропамятна книга ОО. Василіян, розкішне ілюстро- ване видання, 436 сторін.....	5.00
Ukraine and its People, I. Mirchuk, Ph.D., 280 сторін 2.50	
Золоті Ворота, найкраща ілюстрована читанка, Марія Овчаренко, 263 сторін.....	2.50
Дух страху, дивні пригоди в Африці, 140 сторін.....	.60
На хвилях моря, І. Свендон, 114 сторін.....	.50
Маруся і Перекотиполе, Гр. Квітка, 222 сторін.....	1.50
Подорожі і пригоди Миклухи Маклая, Л. Полтава.....	.30

*Basilian Fathers' Press,
Mundare, Alta, Canada*